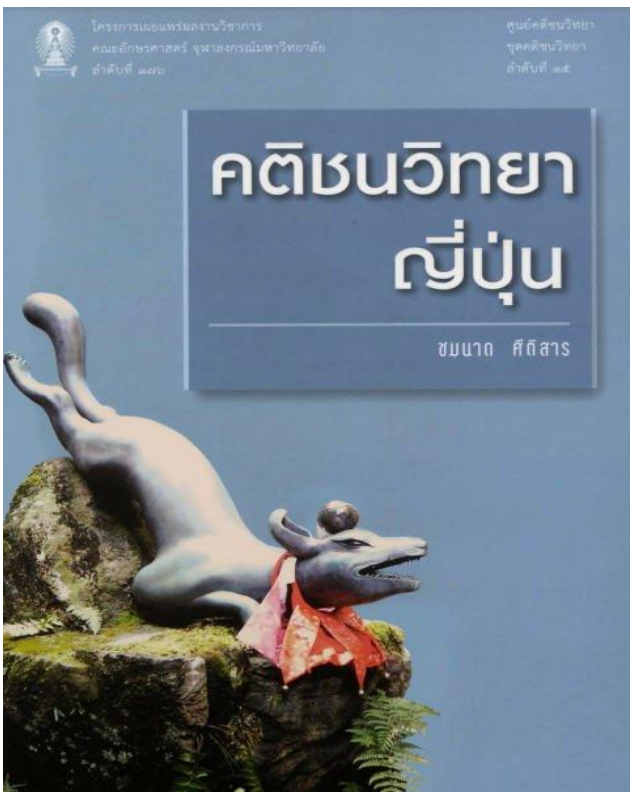
บรรณนิทัศน์*

ชมนาด ศีติสาร . (2561). *คติชนวิทยาญี่ปุ่น*. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. จำนวน 424 หน้า.

คติชนวิทยา คือ การศึกษาเกี่ยวกับ “คติชน” หรือวิถีชีวิตทุกด้านของผู้คนในสังคม โดยได้รับการร้อยเรียงเข้ากันอย่างเป็นระบบเพื่อแสดงให้เห็นถึง “ที่มาที่ไป” ของขนบธรรมเนียม ประเพณีและวิถีปฏิบัติต่าง ๆ ในปัจจุบัน แม้ว่าชาวไทยจะคุ้นเคยกับประเทศญี่ปุ่นมากขึ้นจากการท่องเที่ยว วัฒนธรรมสมัยนิยม และการจัดเทศกาลญี่ปุ่นในประเทศไทย แต่ความรู้เกี่ยวกับสังคมและวัฒนธรรมญี่ปุ่นในภาษาไทยยังคงขาดการเชื่อมโยงอย่างเป็นระบบ หนังสือเล่มนี้จึงพยายามอธิบายภาพรวมของวัฒนธรรมญี่ปุ่นทั้งในเชิงประวัติ ความคิด และวิถีชีวิตของคนทั่วไป

หนังสือ “คติชนวิทยาญี่ปุ่น” เล่มนี้ประกอบด้วยเนื้อหาทั้งหมด 7 บท โดยเนื้อหาบทที่ 1 และ 2 จะอธิบายเกี่ยวกับประวัติความเป็นมา พัฒนาการ แนวคิดที่สำคัญ และสถานภาพการศึกษาคติชนวิทยาในประเทศญี่ปุ่นตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน สำหรับบทที่ 3 จนถึงบทที่ 6 จะกล่าวถึงคติชนประเภทต่าง ๆ ตั้งแต่ ความเชื่อ ครอบครัว การประกอบอาชีพ สังคม ไปจนถึงธรรมชาติ ส่วนบทที่ 7 จะอธิบายเกี่ยวกับวิธีการวิจัยและการเก็บข้อมูลภาคสนามในประเทศญี่ปุ่นเพื่อเป็นแนวทางให้แก่ผู้ที่สนใจศึกษาด้านคติชนวิทยาของประเทศญี่ปุ่นต่อไป

---

* ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ภูวัตร ทาอินต๊ะ สาขาวิชาภาษาและวัฒนธรรมญี่ปุ่น วิทยาลัยนานาชาติ มหาวิทยาลัยพายัพ

เนื้อหาในแต่ละบท

บทที่ 1 สถานภาพการศึกษาคติชนวิทยาในประเทศญี่ปุ่น

บทนี้ผู้เขียนได้อธิบายว่า ในสมัยเมจิ (ค.ศ. 1868 - 1912) คติชนวิทยาของประเทศญี่ปุ่นมีขอบเขตและเนื้อหาใกล้เคียงกับมานุษยวิทยาและชาติพันธ์วิทยา กล่าวคือ เป็นการศึกษาขนบธรรมเนียม ประเพณี ตลอดจนชีวิตความเป็นอยู่ของชาวญี่ปุ่นโดยให้ความสำคัญกับข้อมูลมุขปาฐะที่ได้จากภาคสนาม เน้นการใช้สถิติและการเปรียบเทียบตามแบบตะวันตก ผู้เขียนยังได้แนะนำ “ยะนะงิตะ คุนิโอะ” นักวิชาการผู้วางรากฐานคติชนวิทยาในประเทศญี่ปุ่นอย่างเป็นระบบ โดยมีแนวทางที่เน้นศึกษาขนบธรรมเนียม ประเพณีเพื่อนำไปสู่การแก้ปัญหาชีวิตความเป็นอยู่ของผู้คน นอกจากนี้ยังให้ความสำคัญต่อการศึกษาและเปรียบเทียบข้อมูลระหว่างพื้นที่ต่าง ๆ ภายในประเทศมากกว่าเปรียบเทียบข้ามชาติพันธุ์หรือข้ามประเทศ

บทที่ 2 ทฤษฎีและแนวคิดที่สำคัญของคติชนวิทยาญี่ปุ่น

บทนี้ผู้เขียนได้อธิบายว่า ช่วงแรกของการศึกษาเกี่ยวคติชนวิทยาในประเทศญี่ปุ่นยังมีการนำทฤษฎีของตะวันตกมาประยุกต์ใช้ค่อนข้างน้อย เนื่องจากมีวัตถุประสงค์หลักเพื่อแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นในสังคมมากกว่าที่จะเป็นศาสตร์สำหรับการศึกษาทางวิชาการอย่างจริงจัง โดยแนวคิดสำคัญที่ผู้เขียนได้ยกขึ้นมานำเสนอคือ “วิธีพิสูจน์จากความซ้ำซ้อน” ของ “ยะนะงิตะ คุนิโอะ” ซึ่งเป็นการนำข้อมูลคติชนของแต่ละพื้นที่มาเปรียบเทียบกันเพื่อดูการเปลี่ยนแปลง หลังจากนั้นจึงแปลงความแตกต่างที่เกิดขึ้นเป็นความเก่าใหม่ของวัฒนธรรม ซึ่งจะช่วยให้สามารถแสดงความเป็นมาของชนชาติญี่ปุ่นที่ข้อมูลลายลักษณ์อักษรอธิบายไม่ได้ ผู้เขียนยังได้นำเสนอแนวคิดทางคติชนวิทยาที่สำคัญที่เกิดขึ้นในช่วงหลังของศตวรรษที่ 20 จนถึงปัจจุบัน ได้แก่ “คติชนวิทยาพื้นที่” “คติชนวิทยาเปรียบเทียบ” “คติชนวิทยาเมือง” “คติชนวิทยาสิ่งแวดล้อม” “คติชนวิทยาสาธารณะ” และ “คติชนวิทยาการท่องเที่ยว” เป็นต้น

บทที่ 3 คติชนกับจิตใจ: การศึกษาความเชื่อ พิธีกรรมและศาสนา

บทนี้ผู้เขียนได้อธิบายว่า ยะนะงิตะ คุนิโอะ แบ่งคติชนออกเป็น 3 กลุ่ม ได้แก่ 1) วัฒนธรรมที่มีรูปร่าง 2) ภาษาและศิลปะ และ 3) ปรากฏการณ์ด้านจิตใจ โดยผู้เขียนหยิบยกเรื่อง ความเชื่อ พิธีกรรมและศาสนามาอธิบายให้เห็นภาพชัดเจนขึ้น ความเชื่อที่ถูกหยิบยกขึ้นมานี้หมายถึง ความเชื่อเหนือธรรมชาติ หรือความเชื่อเชิงเวทมนตร์คาถาที่สามารถแบ่งออกเป็น 6 ประเภท ได้แก่ ลาง การเสี่ยงทาย ข้อห้ามและการอธิษฐาน เวทมนตร์คาถา ปีศาจและวิญญาณคนตาย ในขณะที่พิธีกรรมนั้น สามารถจำแนกได้หลายแบบ ได้แก่ พิธีกรรมประจำปี พิธีกรรมวงจรชีวิต พิธีกรรมในราชสำนักกับพิธีกรรมของชาวบ้าน พิธีกรรมในเมืองกับพิธีกรรมในชนบท ส่วนเรื่องศาสนา ผู้เขียนได้อธิบายว่า เมื่อศาสนาพุทธได้ถูกเผยแพร่เข้ามาในประเทศญี่ปุ่น พุทธศาสนามีส่วนช่วยให้ความเชื่อของชาวญี่ปุ่นเป็นระบบมากขึ้นจนกลายเป็นสิ่งที่เรียกว่า “ชินโต” และยังส่งผลให้เกิดการผสมผสานทางความเชื่อที่เรียกว่า “การผสมผสานระหว่างชินโตกับพุทธศาสนา”

บทที่ 4 คติชนกับการดำเนินชีวิต: การศึกษาคติชนของชีวิตความเป็นอยู่และอาชีพ

บทนี้ผู้เขียนได้ยกคำใช้เรียกครอบครัวของชาวญี่ปุ่น ได้แก่ “อิเอะ” และ “คะโสะกุ” มาอธิบาย โดยที่คำแรกหมายถึง กลุ่มของคนที่ผูกพันกันทางสายเลือดและใช้ชีวิตร่วมกัน และยังหมายรวมถึงบรรพบุรุษและลูกหลานที่จะสืบทอดตระกูลต่อไปในอนาคต ในขณะที่คำที่สองหมายถึง ครอบครัวที่อยู่ร่วมกันในช่วงเวลาหนึ่ง และจะจบสิ้นลงเมื่อสมาชิกทุกคนเสียชีวิต อิเอะถือว่าเป็นพื้นฐานในการทำเข้าใจระบบการสืบตระกูลของญี่ปุ่น โดยครอบครัวหรือเครือญาติที่มารวมตัวกันเพื่อสืบสานอิเอะนั้นเรียกว่า “ระบบวงศ์วาน” ซึ่งมีความซับซ้อนและประเด็นแยกย่อย ได้แก่ ความสัมพันธ์ระหว่างบ้านหลักกับบ้านสาขา ระบบการเกษียณตัวเองจากงานในครอบครัว เป็นต้น การดำเนินชีวิตของครอบครัวชาวญี่ปุ่นตั้งอยู่บน “ปัจจัยสาม” ได้แก่ เครื่องนุ่งห่ม อาหาร ที่อยู่อาศัย โดยทั้งสามมีจุดร่วมกันคือ การแบ่งแยกความเป็นทางการและไม่เป็นทางการ บทนี้ผู้เขียนยังได้อธิบายเกี่ยวกับอาชีพหลักในสังคมของญี่ปุ่น ได้แก่ การทำเกษตรกรรม การเก็บของป่าหรือล่าสัตว์และการประมง โดยหมู่บ้านที่ผู้คนประกอบอาชีพเหล่านี้ถือได้ว่าเป็นแหล่งข้อมูลคติชนสำคัญของญี่ปุ่น

บทที่ 5 คติชนกับสังคม: การศึกษาคติชนของหมู่บ้านและการเมือง

บทนี้ผู้เขียนได้อธิบายให้เห็นว่า หมู่บ้านของญี่ปุ่นมีการรวมตัวกันอย่างเหนียวแน่นมากกว่าหมู่บ้านในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ โดยสิ่งที่ยึดเหนี่ยวหมู่บ้านให้มีความเป็นกลุ่มก้อน คือ “จิตสำนึกของการรวมตัว” ซึ่งมีรากฐานอยู่บนการใช้ทรัพย์สินส่วนกลางร่วมกัน ไม่ว่าจะเป็น ที่ดิน ไร่นา บ่อเก็บน้ำ สิ่งปลูกสร้างต่าง ๆ รวมไปถึงอุปกรณ์และเครื่องมือในการประกอบอาชีพและการจัดงานเทศกาล กลุ่มในหมู่บ้านสามารถแบ่งออกได้ตามวัตถุประสงค์ เช่น กลุ่มในการคบหาสมาคม กลุ่มในหมู่บ้านและกลุ่มเพื่อบ้าน กลุ่มบำเพ็ญสาธารณะประโยชน์ เป็นต้น ผู้เขียนยังชี้ให้เห็นว่า การรวมตัวเป็นกลุ่มก้อนนั้นทำให้เกิดการแบ่งแยกระหว่าง “คนในกลุ่ม” และ “คนนอกกลุ่ม” ซึ่งเป็นที่มาของแนวคิดพื้นฐานในการแบ่งแยกหรือกีดกันคนที่ทำตัวผิดแผกไปจากกลุ่มในสังคมญี่ปุ่น

บทที่ 6 คติชนกับธรรมชาติ: การศึกษาคติชนเกี่ยวกับพืช สัตว์ ภัยพิบัติ

บทนี้ผู้เขียนได้อธิบายให้เห็นว่า ธรรมชาติมีอิทธิพลอย่างมากต่อความเชื่อและพิธีกรรมของชาวญี่ปุ่น โดยธรรมชาตินั้นประกอบด้วย พืช สัตว์ ปรากฏการณ์ และสิ่งของหรือวัตถุ ในอดีตชาวญี่ปุ่นมองว่า เทพเจ้าอยู่เบื้องหลังธรรมชาติ และเป็นผู้กำกับและควบคุมธรรมชาติอีกชั้นหนึ่ง พืชและสัตว์ถือว่าเป็นสิ่งที่ชาวญี่ปุ่นนำไปใช้ประโยชน์อย่างหลากหลาย ไม่ว่าจะใช้เป็นเชื้อเพลิง วัตถุดิบ ไปจนถึงเพื่อประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ ส่วนสัตว์นั้นนอกจากจะมีไว้เพื่อบริโภค ชื่นชม เล่น และคุ้มครอง แล้วยังสะท้อนให้เห็นถึงความเกี่ยวข้องกับเทพเจ้าผ่านการบูชาสัตว์ต่าง ๆ อีกด้วย ผู้เขียนยังชี้ให้เห็นว่านอกจากธรรมชาติจะมีคุณประโยชน์มากมายแต่ยังมีด้านที่เป็นภัยคุกคามต่อมนุษย์ด้วย ในอดีตชาวญี่ปุ่นเชื่อกันว่า ภัยธรรมชาติมีสาเหตุจากบางสิ่งที่อยู่เหนือธรรมชาติซึ่งเป็นที่มาให้เกิดการประกอบพิธีกรรมเพื่อขอให้เทพเจ้าช่วยปัดเป่าภัยเหล่านี้ออกไป และยังเป็นที่มาที่ทำให้เกิดแนวคิดในการปรับตัวต่อภัยพิบัติที่ว่า “เมื่อภัยพิบัติผ่านพ้นไป จะเกิดการเปลี่ยนแปลงในทางที่ดี”

บทที่ 7 วิธีวิจัยและการเก็บข้อมูลภาคสนามในประเทศญี่ปุ่น

บทนี้ผู้เขียนได้แนะนำเกี่ยวกับวิธีการวิจัยด้านคติชนวิทยา 3 วิธี ได้แก่ วิธีวิจัยแบบพื้นที่ วิธีวิจัยแบบเปรียบเทียบ และวิธีวิจัยแบบศึกษาประวัติชีวิต สำหรับการเก็บข้อมูลทางคติชนเรียกว่า “การสำรวจทางคติชนวิทยา” โดยแบ่งออกเป็น 3 ประเภท ได้แก่ การสัมภาษณ์ การสังเกตการณ์ และการใช้แบบสำรวจ ขั้นตอนการสำรวจยังแบ่งออกเป็น 8 ขั้นตอน ได้แก่ 1) การกำหนดวัตถุประสงค์ของการสำรวจ 2) การเลือกพื้นที่การสำรวจ 3) การสำรวจข้อมูลลายลักษณ์ 4) การสำรวจนำร่อง 5) การกำหนดแผนการสำรวจ 6) การสำรวจจริง 7) การจัดระเบียบข้อมูลและการสำรวจเพิ่มเติม และ 8) การจัดทำรายงาน